

SPOREN VAN HET VERLEDEN – WEBPUBLICATIE VAN DE BELGISCHE SENAAT

Themareeks rond “75 jaar einde Tweede Wereldoorlog – De Hoge Assemblee en het trauma van de kampen”

Deel 1. Lege banken in het halfroond

“MEER WETEN?”

Zal de Senaat zijn gedeporteerden weerzien?

“De vijand zal verpletterd worden, wij zullen onze gedeporteerden en krijgsgevangenen weerzien” [*« L’ennemi sera écrasé. Nous reverrons nos déportés, nos prisonniers »*]¹. Dat is de rotsvaste overtuiging van Robert Gillon, Voorzitter van de Senaat, als hij de Verenigde Kamers toespreekt op dinsdag 19 september 1944. Twee weken geleden hebben de geallieerde troepen in Brussel een overwinningsparade gehouden. Niets lijkt hun opmars te stuiten. Tegen einde september zal het grootste deel van België bevrijd zijn. De nederlaag van Nazi-Duitsland ligt in het verschiet.

De hoop en het engagement van Robert Gillon

De Senaatsvoorzitter, van liberale signatuur, heeft recht van spreken. Tijdens de vorige oorlog is Gillon als gemeenteraadslid in de bres gesprongen voor zijn Kortrijkse medeburgers. Dat neemt de Duitse bezetter hem niet in dank af. In 1916 wordt hij gearresteerd en als politiek gevangene gedeporteerd naar het kamp van Havelberg.² Daar probeert hij samen met zes landgenoten een ondergrondse ontsnappingsroute van 36 meter uit te graven. Maar ze stoten een waterbekken lek en de werken worden snel stilgelegd. Het komt tot een memorabel proces voor het *Königliche Schöffengericht* van Havelberg en, in beroep, voor het *Landgericht* van Neuruppin. Gillon gooit zijn volle gewicht als advocaat in de schaal. Hij verdedigt zijn kompanen en zichzelf vurig, maar zijn juridische argumenten maken weinig indruk. Hij wordt veroordeeld tot zes maanden gevangenisstraf wegens muiterij.³

Op 10 mei 1940, ongeveer een jaar na zijn verkiezing tot Senaatsvoorzitter, krijgt Gillon opnieuw te maken met de Duitse agressor. De senatoren zijn in allerijl samengeroepen en hij spreekt ze alle moed in. België staat er volgens hem niet alleen voor, want het kan rekenen op Frankrijk en Groot-Brittannië, zijn bondgenoten uit de vorige oorlog. Samen met hen heeft België voor eenzelfde ideaal geleden en gestreden, wel vier jaar lang. Dankzij ‘onze’ offers zal de wereld ook ditmaal vrede en veiligheid terugvinden, zo rondt hij zijn toespraak af.⁴

Zijn hart klopt voor de geallieerde zaak en de waarden die op het spel staan: vrijheid, recht en democratie. Vanuit het onbezette deel van Frankrijk slaagt Gillon erin Londen te bereiken. Daar ontfermt hij zich over de gevluchte Belgen en wordt hij voorzitter van de parlementsleden uit de bezette landen. In radiotoespraken bewondert hij de senatoren die in België vervolgde

¹ *Parlementaire Handelingen, Verenigde Kamers*, 19 september 1944, p. 10. [*Annales parlementaires, Séance des Chambres réunies*, 19 septembre 1944, p. 10.]

² Georgette CISELET, ‘Robert Gillon, une figure du libéralisme’, in *La Revue Générale*, maart 1979, p. 59-60.

³ *Parlementaire Handelingen, Senaat*, 10 oktober 1972, hulde ter nagedachtenis aan de heer Robert Gillon, minister van Staat, p. 7. [*Annales parlementaires, Sénat*, 10 octobre 1972, hommage à la mémoire de M. Gillon, ministre d’État, p. 7.]

⁴ *Parlementaire Handelingen, Senaat*, 10 mei 1940, p. 1132. [*Annales Parlementaires, Sénat*, 10 mai 1940, p. 1132.]

landgenoten verdedigen.⁵ Teruggekeerd vanuit Londen sinds 8 september 1944, maakt hij de balans op: “*Vier jaar slavernij en verdrukking hebben U geleerd wat de dictaturen waard zijn. De beste zal nooit het peil van de slechtste democratie evenaren*”⁶ [« *Quatre ans de servitude vous ont édifiés sur ce que valent les dictatures. La meilleure n’atteindra jamais le niveau de la pire des démocraties* ».] Zijn sympathie voor geallieerde helden als Dwight D. Eisenhower en Winston Churchill die Kamer en Senaat bezoeken, kent geen grenzen.⁷

De voorbije jaren hebben een hoge menselijke tol geëist, ook bij de parlementsleden. Daags na de vergadering van de Verenigde Kamers, houden Kamer en Senaat apart een rouwzitting. Gillon huldigt vijftien senatoren en ministers van wie hij in 1940 afscheid heeft genomen, maar de oorlog niet hebben overleefd.⁸ Net voor zijn vertrek naar Groot-Brittannië heeft Gillon in Zuid-Frankrijk een ontmoeting gehad met Paul-Emile Janson, gewezen senator en minister. Janson is evenwel in maart 1944 in Duitse gevangenschap omgekomen. Hetzelfde lot is al in 1942 beschoren aan de communistische senator Walther Noël. En op 1 mei 1944 is gewezen minister en provinciegouverneur van Namen François Bovesse laffelijk vermoord door rexistische tegenstanders.

Terwijl de Senaat zijn doden herdenkt, is het lot van vijf andere leden nog onzeker: Arthur Vanderpoorten, senator voor de Liberale Partij en minister; Isidore Heyndels en Valentin Tincler, de communistische medesenatoren van Walther Noël; de socialistische senatoren Pierre Diriken en Marius Renard. De bezetter heeft hen wegens hun verzetsactiviteiten en/of politieke overtuiging gearresteerd en naar Duitse concentratiekampen gedeporteerd. Dat is ook het geval met drie personeelsleden van de Senaat: Jean Braem, onderdirecteur van de griffie, Fernand Dustin, kamerbewaarder en Luc Somerhausen, redacteur bij het Beknopt Verslag. België is bevrijd, maar hun familieleden en vrienden kunnen dat niet echt vieren.

Over hun terugkeer lijkt Gillon zich in september 1944 weinig zorgen te maken, althans niet in het openbaar. Bij hem primeert de overwinningsmodus of zoals hij later in zijn lofrede aan Churchill zal uitroepen: « *Ce sont toujours les optimistes qui ont raison* ».⁹ Of laat hij zich te zeer leiden door zijn ervaringen uit de vorige oorlog? Verwacht hij dat de Duitse overheid ook ditmaal de rechten van de vervolgdgen zal respecteren, zij het louter juridisch-procedureel? Zijn collega, Kamervoorzitter Frans Van Cauwelaert [foto toevoegen] heeft veeleer gemengde gevoelens. Hij uit publiekelijk zijn bezorgdheid om de vele landgenoten die nog niet terug zijn, “*nog in slavendienst (worden) gehouden door den vijand, of zuchten als militaire of politieke gevangenen in Duitse kampen en vestigingen*”.¹⁰ Van Cauwelaert begrijpt de pijnlijke onrust van hun gezinnen.

De rol van de SS

De ware omvang van de terreur zal pas binnen enkele maanden aan het licht komen. De oorsprong ervan gaat uiteraard al vele jaren terug. In 1933 laat *Reichsführer-SS* Heinrich

⁵ *Parlementaire Handelingen*, Verenigde Kamers, 19 september 1944, p. 13. [*Annales parlementaires, Séance des Chambres réunies*, 19 septembre 1944, p. 10.]

⁶ *Ibid.*

⁷ *Parlementaire Handelingen*, Verenigde Kamers, 9 november 1944, p. 46-47 (Dwight D. Eisenhower) en 16 november 1945, p. 3-5 (Winston Churchill). [*Annales parlementaires, Séance des Chambres réunies*, 9 novembre 1944, p. 46-47 (Dwight D. Eisenhower) et 16 novembre 1945, p. 3-5 (Winston Churchill)].

⁸ *Parlementaire Handelingen*, Senaat, 20 september 1944, p. 3-6. [*Annales Parlementaires, Sénat*, 20 septembre 1944, p. 1132.]

⁹ *Parlementaire Handelingen*, Verenigde Kamers, 16 november 1945, p. 4 [*Annales parlementaires, Séance des Chambres réunies*, 16 novembre 1945, p. 4.]

¹⁰ *Parlementaire Handelingen*, Verenigde Kamers, 19 september 1944, p. 3 [*Annales parlementaires, Séance des Chambres réunies*, 19 septembre 1944, p. 3.]

Himmler [foto toevoegen], bij Dachau het eerste Duitse concentratiekamp oprichten. De SS (Schutzstaffel) krijgt hier als paramilitaire arm van de nazipartij volledig vrij spel. Doel is een homogene nationale gemeenschap te creëren en ieder die daartoe een mogelijke hinderpaal vormt – politieke tegenstanders, maar ook Joden, zigeuners en asociale – genadeloos te onderdrukken. Wetteloze detentie is aan de orde van de dag.¹¹ Liever tien onschuldigen achter de prikkeldraad dan één echte tegenstander op vrije voeten, zo redeneert Himmler.¹² Andere kampen, met namen als Sachsenhausen, Buchenwald, Flossenbürg en Mauthausen, volgen in de jaren daarna. Het SS-kampsysteem omvat op den duur meer dan duizend werk-, straf-, doorvoer- en verzamelkampen. Dat netwerk beperkt zich niet tot Duitsland, maar reikt tot in de bezette landen. Ook vernietigingskampen als Auschwitz-Birkenau en Treblinka maken er deel van uit.¹³

De SS breidt haar tentakels uit, ook in het bezette België. Daar is sinds einde mei 1940 een militair bestuur actief dat vooral orde en rust wil handhaven. Enkele weken later zijn evenwel ook de Duitse politiediensten, die alle onder het gezag van Himmler opereren, vertegenwoordigd.¹⁴ De scheiding tussen staat en partij is al geruime tijd vervaagd.¹⁵ Via de *SIPO-SD* (Sicherheitspolizei Sicherheitsdienst) *Dienststelle Brüssel* stuurt de SS aan op een keiharde repressie van elke vorm van verzet.¹⁶ Er ontstaat een machtsstrijd die uiteindelijk, na de deportatie van koning Leopold III naar Duitsland begin juni 1944, in het voordeel van de nazipartij en de SS uitdraait. Zij zullen volop aan zet zijn in de *Zivilverwaltung*, het burgerlijke bestuur dat de inlijving in het Duitse rijk moet voorbereiden. Op 18 juli 1944 wordt de *Zivilverwaltung* plechtig in de Belgische Senaat [foto opnemen uit de reeks ons bezorgd door CegeSoma] geïnstalleerd. Buitengerechtigde arrestaties, grootschalige razzia's, standrechtelijke executies en deportaties naar concentratiekampen behoren voortaan tot het dagelijkse leven.¹⁷

Tijdens de zomer van 1944 gaat het SS-kampsysteem zijn meest onmenselijke fase tegemoet. Terwijl in het westen de invasie is ingezet, komt in het oosten een groot sovjetoffensief op gang.¹⁸ De SS moet inderhaast kampen die te dicht bij het front liggen, ontruimen. Einde augustus-begin september 1944 worden in Breendonk de laatste gedetineerden op transport gezet, het kamparchief zo goed als volledig verbrand en de galg afgebroken.¹⁹ De ontruiming en evacuatietransporten versterken de druk op de kampen die het verst van beide fronten zijn gelegen: Bergen-Belsen, Dachau, Neuengamme en Flossenbürg.²⁰ Overbevolking, barslechte hygiëne, epidemieën en massale mortaliteit drijven er de chaos ten top. Himmler blijft zweren bij de harde lijn. Er mogen geen gevangenen levend in handen van de vijand vallen, beveelt hij in een telex aan de kampleiding van Flossenbürg.²¹ Naarmate de fronten zich sluiten, kan de SS met haar gevangenen geen kant meer op en zal ze tienduizenden op dodenmars sturen.

Wie heeft het laatste woord?

¹¹ Nikolaus WACHSMANN, *KL. Een geschiedenis van de naziconcentratiekampen*, Amsterdam-Antwerpen, 2016, *passim*.

¹² David A. HACKETT, *Der Buchenwald-Report. Bericht über das Konzentrationslager Buchenwald bei Weimar*, München, 2010, p. 53.

¹³ Nikolaus WACHSMANN, *Op. cit.*, p. 29.

¹⁴ Mark VAN DEN WIJNGAERT (e.a.), *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Antwerpen, 2015, p. 159.

¹⁵ Nikolaus WACHSMANN, *Op. cit.*, p. 51.

¹⁶ Mark VAN DEN WIJNGAERT (e.a.), *Op. cit.*, p. 50.

¹⁷ [<https://www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/artikels/duitse-repressie.html>], geraadpleegd op 19 maart 2020.

¹⁸ Gie van den BERGHE, *Flossenbürg: een vergeten concentratiekamp*, Brussel, 1999, p. 15.

¹⁹ Patrick NEFORS, *Breendonk 1940-1945, De geschiedenis*, Antwerpen, 2005, p. 40-41.

²⁰ Gie van den BERGHE, *Op. cit.*, p. 15.

²¹ Nikolaus WACHSMANN, *Op. cit.*, p. 801-802.

Hoe zal het aflopen met de senatoren en personeelsleden die in het netwerk van de terreur verstrikt zijn geraakt? Ze zijn eerst opgesloten in de gevangenisinrichtingen of -vleugels die de Duitse overheid heeft opgeëist²² in uiteenlopende plaatsen als Breendonk, Charleroi, Hasselt, Hoei, Lyon en Sint-Gillis. Vervolgens is het merendeel van hen in de centraal gelegen kampen terechtgekomen. Sommigen, met name Arthur Vanderpoorten en Jean Braem, heeft Gillon nog in 1940 in Frankrijk gesproken. Maar in september 1944 ligt een blij weerzien allerminst voor de hand. Voor wie zal Gillon uiteindelijk een rouwhulde moeten uitspreken? En wie zal de terreur en de willekeur – de wereld van Himmler – overleven en de vrijheid en het recht – de wereld van Gillon – terugvinden? Dat komt u in de komende afleveringen van de Sporen te weten.

²² [<https://www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/artikels/bronnen-van-de-strafinrichtingen-tijdens-de-tweede-wereldoorlog.html>], geraadpleegd op 20 maart 2020.